

Mette Vårdal, *Ligesaa vel i Vadmel som i Fløiel. Uformelle relasjoner mellom embetsmenn, bønder og husmenn i Vågå ca. 1745–1844*, doktoravhandling ved UiB (Bergen: Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap ved Historisk-filosofisk fakultet, 2018). 341 pp.

Marthe Hommerstad, Oslo

Mette Vårdal har skrevet en avhandling som handler om de basale ting – ekteskap, vennskap og ambisjoner. I monografien blir vi presentert for en knippe personer i bygda Vågå, nord i Gudbrandsdalen i Norge, i perioden fra midten av 1700-tallet til midten av 1800-tallet, og gjennom disse personenes virksomhet avdekkes de «uformelle relasjonene» mellom embetsmenn, bønder og husmenn. Hovedkilden er et rikholdig brevmateriale, som gir en takknemlig nærhet til stoffet.

Vågå har gjennom historien vært et maktsentrum i Nord-Gudbrandsdalen og på veien mellom det indre Østlandet og Nord-Vestlandet, samtidig som det i mindre grad har vært preget av impulser utenfra til forskjell fra mer kystnære strøk. Vårdal selv skriver at Vågå var «et senter i periferien». Vågå har vært kilde til tidligere forskning, basert på en sterk lokal tradisjon etter bygdebokforfatter og folkeminnesamler Iver Kleiven (1854–1934) og i dag Ivar Teigum. Det betyr også at en stor del av kildematerialet har vært benyttet i andre fremstillinger, men ikke med utgangspunkt i denne avhandlingens perspektiv.

Prosjektet har sitt utgangspunkt i prosjektet *Kulturperspektiv på møtet mellom embetsmenn og bønder* ved Høgskolen i Volda, finansiert av Norges Forskningsråd.

Recommended citation: Marthe Hommerstad, review of Mette Vårdal, 'Ligesaa vel i Vadmel som i Fløiel. Uformelle relasjoner mellom embetsmenn, bønder og husmenn i Vågå ca. 1745–1844' (Bergen, 2018). *1700-tal* 16 (2019): 132–137. <https://doi.org/10.7557/4.48865>

Copyright: © 2019 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Målsetningen med prosjektet var å undersøke forholdet mellom embetsfolk og bygdefolk, og problematisere de kulturelle og sosiale skillelinjene i det norske samfunnet. Særlig stiller det overgripende prosjektet i Volda og Vårdals avhandling spørsmål ved synet på en todeling i en norsk embetskultur og bygdekultur – et mer eller mindre skarpt sosialt og normativt skille uten stor grad av samhandling, som har vært vanlig i tidligere norsk historisk forskning.

Hovedgrepet i avhandlingen er å undersøke skillet ved hjelp av en mikrohistorisk tilnærming, der noen få enkeltpersoner fra de enkelte samfunnsgruppene, som her er definert som embetsfolk, bønder og husmenn, analyseres. Problemstillingen deler dette forholdet inn i fem presise underspørsmål knyttet til økonomiske relasjoner (utveksling av ressurser som lån, handel og arbeidsforhold), sosiale relasjoner (fadderskap, forlovere, ekteskap, og sosial mobilitet), kulturelle relasjoner (tilgang på kunnskap, tilegnelse av nye kulturelle uttrykk), sammensatte relasjoner (konflikter og relasjoner) og spørsmål knyttet til såkalt gruppeoverskridende, eller avvikende, handlingsrom i bygdesamfunnet.

Med utgangspunkt i en kvantitativ mikrohistorisk tysk tradisjon og en mikrohistorisk italiensk tradisjon basert på kvalitativ tekstlesing, kombinerer Vårdal disse til en drøfting av hvordan hennes funn fra kildene forholder seg til tre ulike aspekter: Hvordan avvikende handlinger kan beskrive grensene for det normale, hvordan de kan beskrive ulike mulige posisjoner i lokalsamfunnet, og i hvilken grad «lavfrekvente» relasjoner hadde betydning for lokalsamfunnet.

Persongalleriet Vårdal presenterer skal synliggjøre de tre gruppene hun opererer med. Embetsstanden representeres av prestene i bygda, sentrert rundt Johan Storm. Bøndene vi blir kjent med er alle knyttet til gården Håkenstad, med utgangspunkt i Torstein Iversen Håkenstad, og husmennene er fra husmannsplassen Bersveinstuen, hvor Bersvein Hansen er den samtidige med de to andre. Disse er valgt ut først og fremst fordi de har etterlatt seg kildemateriale av spesiell interesse. De tre hovedpersonene har alle etterlatt seg brevveksling av privat karakter, som kan komplettere materiale i offentlige arkiv. Rundt de tre hovedpersonene grupperer det seg så flere personer blant deres samtidige og deres etterfølgere.

Avhandlingens mest interessante kildebruk er et husmannsarkiv fra Vågå, som ble skapt i denne perioden. At Vårdal har fått tilgang til dette arkivmaterialet er svært spennende, og jeg vil berømme valget om at undersøkelsen skulle omfatte husmenn også. Jeg ser at utgangspunktet i prosjektet var relasjoner mellom embetsmenn og bønder, men at arkivet etter Bersveinstuen åpnet for et bredere perspektiv. Det er kanskje et av avhandlingens viktigste bidrag – undersøkelsen av husmannens muligheter og relasjoner, både til embetsmenn og bønder. Som «bondehistoriker» er jeg klar over noen fallgruver ved kun å konsentrere seg om

bøndene, og kanskje bare et sosialt, økonomisk og kulturelt lag innen bondestanden. Skillelinjene mellom bønder, bondesamfunn, allmue og resten av lokalsamfunnet kan være utfordrende å definere. Med utgangspunkt i så markante aktører som Håkenstad-bøndene, som tilhørte de øverste økonomiske og kulturelle lagene av bondestanden, både lokalt og nasjonalt, er husmennene på bunnen i lokalsamfunnet en viktig balanse.

Håkenstad-bøndene har i utgangspunktet en svært dominant posisjon i Vågå, ikke minst anført av Ole Haagenstad, stortingsrepresentant og «ur-bonde» i Henrik Wergelands hyllest: «Jeg besøgte engang Ole Haagenstad. Snorre laa der. Intet steds forekom han mig mere hjemme, intetsteds saa ny i sine Sagaer». Dette er dermed et navn alle som kjenner norsk politisk historie på 1800-tallet har møtt på. Håkenstad-folket er derfor ikke representanter for en jevn gruppe bønder. De personifiserer, som vist både innledningsvis i avhandlingen i historien om kirkestolen i Vågå og nasjonalt, et svært eksklusivt sjikt i det norske bondesamfunnet. Forholdet mellom denne overklassen, som gjennom rikdom og historie kunne påberope seg en særstilling, og den lokale embetsstanden, statens stedlige representanter – i dette tilfellet eksemplifisert ved presten og hans familie – er i seg selv interessant. Vårdal beskriver storbøndenes brede handlingsrom og deres mellomposisjon, mellom embetsmenn og den brede allmue, og gir ny innsikt i bondesamfunnets økonomiske mangfold. Samtidig kan det være nyttig å reflektere over nettopp Håkenstad-folkets selvbilde – hvordan deres identitet og forståelse av egen posisjon påvirket deres handlingsmåte. Hadde de et grenseoverskridende handlingsrepertoar, eller var det egentlig et normalt handlingsrepertoar for denne spesielle sosioøkonomiske gruppen med storbønder/bondeadel?

Handlingsrom og handlinger som overskrider det normale eller forventede, er avhandlingens hovedfokus. Hvilke handlinger går på tvers av eller utfordrer normer, hvilke bidro eller førte til konflikt, og hvilke utnytter et handlingsrom innenfor det akseptable? Det er særlig evnen til å utnytte et akseptabelt handlingsrom som kjennetegner aktørene, og når Vårdal finner at det i særlig grad er husmennene som overskrider det ventede, hadde det vært interessant med en tydeligere diskusjon av hvordan maktforhold kan ha bidratt til dette.

Vågå-samfunnet var preget av stor grad av sosial stillstand og liten sosial mobilitet, men det viser seg at husmenn og embetsmenn gjennom giftermål også overskred de sosiale normene – eller hva vi oppfatter som normer for ekteskapsforbindelser. Resultatet er overraskende og står dels i kontrast til tidligere forskning. Om årsaken skyldes fravær av konflikter mellom husmenn og embetsmenn kan derimot diskuteres. Bøndenes og husmennenes forsøk på tilegnelse av embetskulturen slår sprekker i tokulturlæren som har vært toneangivende i norsk

historieskriving. Avhandlingens mest interessante funn er husmannsgruppens aktive rolle i samfunnsendringene på 1800-tallet, basert på det hittil ukjente arkivet etter husmannsplassen Bersveinstuen. Et annet svært interessant funn er påvisningen av gruppeoverskridende relasjoner og enkeltindividers brede handlingsrom innenfor standssamfunnets fasttømrede rammer, hvor spesielt husmennene utfordret disse grensene og forsøkte å overskride normene for standstillørighet. Ved tilegnelse av blant annet juridisk kunnskap utfordret de bøndene som tilhørte en høyere stand, og viste at de sosiale lovene ikke nødvendigvis ville vare i fremtiden. Tidligere forskning på husmenn har vært mangelfull, blant annet i mangel av direkte kilder, men dette er en gruppe som fortjener mer oppmerksomhet fra forskere.

Et hovedbegrep i avhandlingen er «relasjoner», og særlig uformelle relasjoner mellom personer som tilhører ulike grupper. Vårdal gjør grundig rede for sitt utgangspunkt og hva hun legger i de ulike begrepene. Det kan knyttes videre spørsmål til bruken av disse begrepene, som både handler om når en handling blir en «relasjon», når den er formell eller uformell og hvordan den kan sies å knytte sammen ikke bare enkeltpersoner, men grupper. Forholdet mellom individ og gruppe, eller aktør og struktur er kjernepunkt i avhandlingen. Hva er mulighetene individet har til å bryte gruppenormene – eller for aktørene til å bryte strukturene. Det er et bevisst valg i avhandlingen å bruke betegnelsen «gruppe», istedenfor de mer etablerte samfunnsmessige begrepene klasse og stand for å løsrive seg fra fasttømrede sosiale grupper som kunne ha svært forskjellige utgangspunkt kulturelt, sosialt og normativt. Forholdet mellom «gruppene», stand og klasse drøftes fint, men dette er også noe som fortjener videre diskusjon da egen oppfattelse av tilhørighet gir sterke føringer for den enkelte. Vårdal avgrenser relasjonsbegrepet til «handling» og ønsker ikke å inkludere (statiske) bånd og roller. Det kan være grunn til å diskutere nærmere i hvilken grad og hvordan de ulike sosiale relasjoner som behandles danner nettverk – og hva slags nettverk. Hva er handlinger, transaksjoner eller utnyttelse av nettverk? Hva er enkelthendelser, og hva danner mønstre? Er det mulig å gjennomføre et slikt forskningsprosjekt uten at nettverksanalyser blir en del av arbeidet, om ikke annet for å begrepsfeste analyser av ekteskap, forlovere og fadderskap?

Arenaen for avhandlingen er Vågåå – et lokalsamfunn blant annet historikeren Ståle Dyrvik har beskrevet som nettopp ett to-kultursamfunn så sent som i 1996, skarpt delt mellom en embetsmannskultur og en bondekultur. Men som leser vil man spørre seg hva som gjør Vågåå til et godt eksempel fra andre lokalsamfunn i Norge, f. eks. i mer sentrale strøk hvor de normative standsskillene hadde et annet preg enn i Vågåå? Er dette en historie som bare er gyldig for Vågåå, eller har den

overføringsverdi til resten av Norge, og kan dermed bli del av en større fortelling om lokalsamfunn, og forholdet mellom flere samfunnskulturer?

Et annet spørsmål som kan stilles er hva som er utgangspunktet, eller «normalen», i Vågå? For å se det grenseoverskridende er man som leser avhengig av hva som er spesielt i Vågå – da vi som lesere kommer med vår førforståelse av det gamle samfunnet, hvordan det er bygd opp, hvordan levekårene var, og de generelle kulturelle og politiske strømningene – men i hvilken grad er de gyldige for Vågå? Dette gjelder også når de økonomiske forholdene i Vågå beskrives, og blikket ut over Norddalen ikke heves så høyt en som leser noen ganger ønsker.

De hundre årene som avhandlingen dekker er en periode med til dels store endringer, spesielt politisk. Vårdal er i mindre grad opptatt av denne politiske og ideologiske konteksten og hvordan handlingsrom og relasjoner ble påvirket. Med tanke på de senere års store mengder forskning på denne perioden, og med mye fokus på «folkets» oppfatninger og handlinger er det synd at Vårdal ikke har klart å bruke denne forskningen i større grad. Her kunne blant annet Trond Bjerås sin doktoravhandling fra 2016, antologien *Med påhalden penn? 1814 sett fra Nordvestlandet og Telemark*, av Jens Johan Hyvik, Oddmund L. Hoel og Harald Krøvel (red.) og min egen doktoravhandling om politiske bønder vært til nytte. Med litt større fokus på dette kunne det vært mulig å belyse i hvilken grad opplysningsideer og tanker om det (Seipske) opinionsstyrte eneveldet kan ha gitt utslag på det lokale planet. Et eksempel er opprettelsen av Vågå sogneselskap som så vidt nevnes, men ikke settes inn i en større kontekst rundt samtidig foreningsoppbygging og utvikling av et sivilsamfunn, som vi også ser ellers i Norge i denne perioden. Selv om begivenhetene i 1814 var en politisk revolusjon, ga den også samfunnsmessige føringer – ikke minst når det kom til hvem som var inkludert og ikke inkludert i det nye politiske systemet, og hvilken myndighet de forskjellige gruppene skulle få utover på 1800-tallet. Både embetsmenn og gårdbrukere ble gitt muligheten til å delta politisk gjennom valg og som representanter på Stortinget. Husmennenes muligheter til politisk påvirkning ble heller redusert i denne prosessen, og kun gjennom en reell klassereise var det mulig å få politiske rettigheter. Når disse perspektivene ikke drøftes kan det være en refleks av et hverdagsliv som i stor grad fulgte de vante rytmer, men samtidig ga de rammer rundt hva som er muligheter for avvikende eller grenseoverskridende handlinger.

Vårdal har som nevnt innledningsvis benyttet Ivar Kleivens rike folkeminnelitteratur fra slutten av 1800-tallet, men det savnes også noen fremstillinger i beskrivelsen av Vågå, blant annet samfunnsforskeren og teologen Eilert Sundts studier med relevans for Lom og Vågå fra hans *Om Sædelighedstilstanden i Norge* fra 1857. Hun kunne også benytte flere arkivkilder, som tingbøker eller sølvskatten i 1816.

Styrken i de arkivene hun likevel har benyttet, og da spesielt det inntil nå ukjente arkivet etter husmennene i Bersveinstuen, gjør imidlertid at hun i svært stor grad lykkes med sitt prosjekt – som nyanserer og utdyper tanken om to kulturer i Norge, og viser at det førmoderne samfunnet er mer komplekst og fargerikt enn hva vi ofte klarer å få ut av kildene når vi ser dem fra en, eller toppen to, vinkler.